

<https://doi.org/10.30563/turklad.984578>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 19.08.2021
Kabul Tarihi / Accepted date	: 17.11.2021
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2021

Atıf / Citation

Sakallı, E. ve Şimşek, İ. K. (2021). Türkmen Edebiyatında Bir Fıkra Tipi Olarak Ata Köpek Mergen: Hayatı ve Fıkraları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 5. Cilt, 2. Sayı, 262-272.

**TÜRKMEN EDEBİYATINDA BİR FIKRA TİPİ OLARAK ATA KÖPEK MERGEN:
HAYATI VE FIKRALARI**

Ata Köpek Mergen as Joke Character in Turkmen Literature: His Life and Jokes

**EROL SAKALLI¹
İBRAHİM KUBİLAY ŞİMŞEK²**

Öz

Türkmenler, çok zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahiptir. Bu sözlü edebiyat ürünlerinin içerisinde fıkralar ve ana kahramanları olan fıkra tipleri oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Türkmen sözlü edebiyatında yer alan önemli fıkra tiplerinden biri de Ata Köpek Mergen'dir. Ata Köpek, 11 Aralık 1898 tarihinde Marı'da dünyaya gelmiştir. O, henüz çocuk yaşlarında iken babasından, köy halkından ve eğitim aldığı eski tarzdaki medreseden Türkmen şair ve edebiyatçıları hakkında bilgi sahibi olmuş ve onların eserlerini okumuştur. Döneminin önemli dergi ve gazetelerinde makale, şiir ve fıkralarına yer verilmiştir. Genç yaşlarında fıkraçı kimliği ile ön plana çıkan Ata Köpek Mergen'in en önemli özelliği hem bir fıkra anlatıcısı olması hem de fıkralara konu olmasıdır. Yani fıkralar onun etrafında şekillenmiştir. Onun fıkralarında; dini kullanarak halkı maddi ve manevi olarak istismar eden hilekâr mollalar, sadece kendi çıkarını düşünen siyasi (kolhoz) yöneticilerin halka karşı tutumları ve burjuvazinin halkı küçük görmesi yani zengin-fakir çatışması gibi konular karşımıza çıkmaktadır. Mergen, bu fıkralarında toplumun aksamasına neden olan tüm kusurlara satirik ve didaktik bir üslupla yaklaşmaktadır. Bu çalışmada mizah ve fıkra kavramları genel olarak ele alınıp Türkmen edebiyatında fıkra türüne kısaca değinilmiştir. Ardından Ata Köpek'in hayatı ve edebi kişiliği hakkında bilgi verilmiş ve son olarak da bazı fıkralarından örnekler Türkiye Türkçesi ile verilerek incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkmen edebiyatı, fıkra, fıkra tipi, Ata Köpek Mergen.

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Uşak/TÜRKİYE. El-mek: erol.sakalli@usak.edu.tr

² ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9596-4686>

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı. Uşak/ TÜRKİYE. El-mek: ibrahimkubilaysimsek@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0165-683X>

Abstract

Turkmen have a very rich oral literature tradition. Jokes and the character of jokes, which are the main protagonists, have a wide place in these products of oral literature. An important joke character in Turkmen oral literature is Ata Köpek Mergen. Ata Köpek was born in Marı province on December 11, 1898. During his childhood, Ata Köpek learned about Turkmen poets and literati from his father, then from the people of village and in the old-style madrasa where he was educated, and read their works. His articles, poems and jokes were published in important magazines and newspapers of that period. The most important feature of Mergen, who came to the fore with his joker identity at a young age, is that he is both the narrator and the subject of the jokes. So the jokes are shaped around him. In his jokes; we see mullahs who abuse the people financially and spiritually by using religion, the attitudes of the political (Kolhoz: collective farm) administrators who only think of their own benefits, the bourgeoisie's contempt for the people, that is the conflict between the rich and the poor. In these jokes, Mergen approaches all the faults that cause social disruption with a satirical and didactic style. In this study, the concepts of humor and joke are discussed in general and the type of jokes in Turkmen literature is briefly mentioned. Then, information was given about Ata Köpek's life and literary personality, and finally, examples of some of his jokes were given in Turkey Turkish.

Keywords: Turkmen literature, joke, joke character, Ata Köpek Mergen.

1. Giriş

Gülmek, insanoğlunun en temel özelliklerinden biridir ve gülme eylemi insanların rahat ve mutlu olduğunu gösteren bir işarettir. İnsanların neden güldüğüne dair pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ortaya koyduğu bulgulardan biri de mizahın gülmeye olan etkisidir. “Günlük hayatımızda gülme, mizah, komik, fıkra, latife, kıssa, halk ağzında teselleme gibi çok çeşitli terimlerle karşılanan mizah, eski Türkçede külüt (DLT’de) olarak geçmektedir” (Türkmen, 2019: 419). Türkçe Sözlük’te mizah karşılığı olarak “gülmece” verilmektedir (TDK, 2011: 1698). Solmaz (2018), çalışmasında mizahı şu şekilde özetlemektedir:

“gerçeğin gülünç, alışılmamış özelliklerini vurgulayan bir düşünme biçimi”, ‘gerçeğin kimi görünümünün gülünç, alışılmamış özelliklerini vurgulayan düşünce biçimi’, ‘eğlendirmek, güldürmek ve birine, bir davranışa incitmeksizin takılmak gereğini güden ince alay’, ‘mizah bozguna uğrayan bir görünüşün dengesini kaybetmesi, gülümsemenin verdiği güven ve denge, açıkça ortaya konan bir ihbar’, ‘fiziksel, kültürel ve psikolojik yönleriyle karmaşık bir varlık olan insanın sosyal ilişkilerinde yüklendiği işlevle önem kazanır. Eğlendirici karakteriyle dikkat çeken mizahın, en belirgin özelliği gerçeği olduğu gibi sunması’dır (270).

Mizahın yani gülmecenin temel unsurlarından biri de fıkradır.

“Arapçadan dilimize geçen fıkra kelimesi, terim olarak ‘hikâye çekirdeğini hayattan alınmış bir vak’a veya tam bir fikrin teşkil ettiği kısa ve yoğun anlatımlı, beşerî kusurlarla içtimaî ve gündelik hayatta ortaya çıkan kötü ve gülünç hadiseleri, çarpıklıkları, zıddiyetleri, eski ve yeni arasındaki çatışmaları sağduyuya dayalı ince bir mizah, hikmetli bir söz. Keskin bir istihza yoluyla yansıtan; umumiyetle bir fıkra tipine bağlı olarak nesir diliyle yaratılmış, sözlü edebiyatın müstakil şekillerinden ibaret yaygın epik-dram türündeki realist hikayelerden her birine verilen isim’ olarak tanımlanmaktadır” (Duymaz, 1997: 223).

“Fıkra kelimesi aslında oldukça yeni bir kelimedir. Tanzimat’tan sonra Batı tesirinde meydana getirilen kelime, tiyatro eserlerinde perdenin ayrıldığı bölümlerden biri ve Edebiyat-ı Cedîde devrinde ‘küçük hikâye’, ‘kronik’ anlamlarında kullanılmıştır. Türkiye Türklüğü edebiyatında fıkra XIX. yüzyıl sonlarına doğru görülmeye başlar. Latife sözünün yanı sıra fıkra sözünün de edebiyatımızda görülmesi büyük bir ihtimalle, tercüme yolu ile olmuştur ve Batı’da bu tür kompozisyonları ifade etmek için kullanılan ‘anecdote’ sözünü karşılamıştır. Daha önceleri de fıkra kelimesine yakın anlamları bulunan birçok kelime kullanılmıştır. Bazı zamanlar ‘fıkra’ ile eş anlamlı kullanılan bu kelimeler, bazen de ‘şaka-eğlence-ilgi çekici olay-nâdir olan şey-kelime oyunu-gülünçlük-komiklik-anekdot-nükte-nükteli hikâye’ vb. anlamlarda kullanılmışlardır. Türk seyahat edebiyatçısı, XVI asırda

yaşayan Evliya Çelebi ise ‘şaka’ kelimesini benimsemiştir” (Avadallah ve Uylaş, 2010: 151-152).

Fıkra, Türk dünyasında farklı adlandırmalarla da karşımıza çıkmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde *lâtifâ*, Başkurt Türkçesinde *kölâmäs*, *märäkä*, Kazak Türkçesinde *küldirgi*, Kırgız Türkçesinde *anekdot*, Özbek Türkçesinde *lâtifâ*, Tatar Türkçesinde *mâzek*, *kızıklı (kölkili)*, Türkmen Türkçesinde *anekdot*, *yomak* ve Uygur Türkçesinde *lâtipä*, *anekdot* şeklinde kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 244).

“Fıkraların merkezinde daima insan ve insana bağlı olaylar yer alır. Yaşanmış olaylara dayanır. Olayların merkezinde bulunan kişilere ise fıkra kahramanı veya fıkra tipi adı verilir” (Artun, 2013: 3). Fıkra tipi, fıkra türünü diğer anlatı türlerinden ayıran ve ona özgünlük katan bir unsurdur. Fıkra tiplerini doğduğu toplumların temel özelliklerini bünyelerinde barındıran ve toplumun benimsediği kimselerdir. Zaman geçtikçe yaygınlaşarak “tip” haline gelen bu şahıslar, toplumsal kimliğin oluşması aşamasında büyük bir öneme sahiptir. Kültürel birikimin sonraki nesillere aktarılması da bu şahıslar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Fıkra tasnifleri genellikle fıkra tipleri üzerinden yapılmıştır (Solmaz, 2019: 342). Bu konuda Yıldırım’ın aşağıdaki tasnifi oldukça kapsamlıdır:

1. Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler:
  - a. Türkçe’nin konuşulduğu coğrafi alanlar içinde ve dünyada ünü kabul edilen tipler: Nasreddin Hoca.
  - b. Türk boyları arasında tanınan tipler: İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Esenpulat, Ahmet Akay, Kemine.
  - c. Türk boyları arasında halkın ve zümrelerin ortak unsurlarının birleştirilmesinden doğan tipler: Bektaşî, Aldar Köse.
  - ç. Aydınlar arasından çıkan tipler: Haşmet, Koca Ragıppaşa, Mirali, Nasreddin Tusi, Keçecizade İzzet Molla.
  - d. Mahallî tipler
  - e. Belli bir devrin kültürü içinde yaratılan tipler: Karagöz.
2. Zümre tipleri: Mevlevî, Yörük, Terekeme, Tahtatacı.
3. Azınlık tipleri: Yahudi, Rum.
4. Bölge ve yöre tipleri: Kayserili, Çemişgezekli, Andavallı, Karadenizli.
5. Yabancı fıkra tipleri: Behlül, Karakuşi Kadı.
6. Gündelik fıkra tipleri
  - a. Aile fertleri ile alakalı tipler: Ana–baba, karı–koca, kaynana–gelin, baba–çocuk, anne–çocuk.
  - b. Mariz ve kötü tipler: Deli, hasis, cimri, kör, topal, sağır, dilsiz, hırsız, dolandırıcı, eşkıya, yankesici, bıçkın.
  - c. Sanat ve meslekleri temsil eden tipler: Ressam, şair, doktor, avukat, bezirgân, bakkal, kasap, molla, imam, kadı, asker.
7. Moda tipler (Yıldırım, 1999: 24).

Saim Sakaoğlu (1994), *Türk Dünyası Mahallî Tipleriyle Anadolu Fıkra Tipleri Arasındaki Paralellikler* adlı makalesinde ise Türk dünyasında bilinen fıkra tiplerini şu şekilde sıralamıştır;

“Uygurlar: Seley Çakkari, Molla-Zeydin, Hesamdun, İsmayil Pahtacı, Molla Metiya.

Kazakistan: Bitbay, Aycarık, Kulakay Kuv, Kilkeñirdek, Şibut, Cargabbas, Lepirmeşi ile Köpirmeşi, Nazar Puşık, Sal Kazakbay.

Karakalpak: Ömirbek Lakki.

Türkmenistan: İşanguli Kekeç, Seyitguli Aga, Pıhı, Niyazveli (Kör) Karı, Veli Gurban, Garriata, Esenpolat, Keymir Kör, Mirali, Kemine, Garasatlık, Yanırsatlık.

Kazan Tatarları: Rehmi Tikmaç, Mokıt, Mendi, Grybedi, Möcip Divana, Yalkan Kilin Periha, Ekmeli, Zirek Kilin Ülmes Sılu, Eşti Bilen Meşti.

Azerbaycan: Hacı Dayı, Meşedi Abbas, Ayrım Tağı, Karagan Usuf.

Kırım Tatarları: Ahmet Akay.

Gagauzlar: Yalancı Petri, Kosti Aga.

Bulgaristan: Yaşar Dede.

Irak: Avvad Koca” (272).

Türkmenistan sahasında yapılmış olan fıkra tipleri tasniflerinden birini de Emedov (2004), Halmuhammedov’un *Türk Halk Yumoriniñ ve Satirasiniñ Janr Özboluşlılıgı* adlı eserinden şu şekilde aktarmaktadır:

“1. Ortak kişiliği temsil yeteneği kazanmış ferdî tipler: Efendi, Kemine, Mirali-Soltansöyün, Esenpolat, Keymir Kör, Niyazveli (Kör) Karı, Capbaklar, Aldarköse. Biz de genelde buna sadık kaldık. Ancak Ata Köpek Mergen’i de bu tiplere ilâve ettik.

2. Diğer tipler: Fazla tanınmamış tipler.

3. Belirli bir tiplerle ilgili olmayan fıkralar.”(38).

2. Türkmen Edebiyatında Fıkra ve Fıkra Tipleri

Türkmen edebiyatında mizah ve fıkralarıyla tanınan temsilciler oldukça fazladır. Bu temsilciler zaman zaman halkın da katıldığı toplantılara, düğünlere katılmışlar ve halkın önünde sahne olarak fıkralarını anlatmışlardır. Buralarda anlatılan fıkralar uzun yıllar boyunca köyden köye, dilden dile dolaşmıştır (Gurbangılıçov ve Atdayev, 1968: 4). Türkmen fıkra tiplerine örnek olarak; “Esenpolat, Memed Araz Aga, Garrı Ata, Durdı Kılıç, Isangulı Kekeç, Kemine, Miralı ve Soltansöyün, Ata Mergen Köpek, Ata Salih, Niyazveli (Kör) Karı, Veli Gurban, Seyitgulı Aga, Samsık Nazar (gerçek adı Nazargulı)”ı gösterebiliriz (Türkmen, 2009: 192).

Özellikle önemli bir fıkra tipi ve halk şairi olan Ata Köpek Mergen’in eserleri özgünlüğü ile diğer fıkra tiplerinin eserlerinden ayrı bir kategoride değerlendirilmektedir (Gurbangılıçov ve Atdayev, 1968: 4-5). Ata Köpek’in, diğer fıkra anlatıcılarından farklı bir kategoride değerlendirilmesinin sebebi hem kendisinin fıkra anlatması hem de halkın anlattığı fıkralara konu olmuş olmasıdır. Yani halk, fıkraları Ata Köpek’e mal etmiştir. Bu sebepten dolayı Ata Köpek, bir fıkra tipi olarak tanınmıştır (Emedov, 2004: 59-63). Fıkralar onun etrafında şekillenmiştir. Aslında bu fıkralar birer anekdot değeri taşımaktadır. Anekdot, yaşamış bir kişinin etrafında gelişmiş komik olaylara verilen addır. “Fransızca asıllı olan ‘anekdote’ kavramı, ‘bir olayın başlı başına bütünlük gösteren parçası’ olup bu anlamıyla ‘kısa hikâye, menkıbe, fıkra’ yerine de kullanılmaktadır” (Görkem, 2001:167).

Ata Köpek’in diğer Türkmen şahsiyetlerinden ayrılan yönleriyle ilgili Nuri Atdayev şunları söylemiştir:

Ata Köpek, hatırlanmadıkça, fıkralarını yazıya geçirmezmiş. Yazıya geçirmesi gerektiği hatırlatıldığında ise anlatıklarının hepsi bir anda aklına gelmezmiş. Aslına bakılırsa o anlatıkların tamamını hatırlaması ya da art arda yazması da pek mümkün değilmiş. Bu yüzden şair her seferinde anlatıklarını yenileyip anlatıkların üzerine eklemeler yaparmış. Bu durumun sebebi ise anlatıkların masa başında yalnızken değil, halkla iç içe sohbet esnasında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yani halkın, hal ve tavırlarının Ata Köpek’e ve anlatıklarına sinmiş olmasıdır. Bu da Ata Köpek’in halktan biri olduğunu gösteren önemli noktalardan. Halk, etkilendiği bu anlatıkları dilden dile yaymıştır. Anlatıklar dilden dile yayılırken değişime uğramış; halka anlamsız gelen yerler atılmış, doğru gelmeyen yerler düzeltilmiş ve üzerine yeniden eklemeler yapılmıştır. Halk arasında gerçekleşen bu durumun en önemli sebebi ise anlatıkların düzenli bir şekilde sahip olmamasıdır. Aynı zamanda tüm bunlar gerçekleşirken kimi iyi anlatıkları bozmuş, kimi o anlatıkları yeniden düzenlemiş, kimi ise o anlatıkları genişletmiştir. Ayrıca halk bu anlatıkları sevmiş, onlardan keyif almış ve anlatıkların kendilerine bir şeyler kattığını kabul ettiği gibi neyi nasıl sevmesi gerektiğini ve neyden nasıl nefret etmesi gerektiğini yine bu anlatılardan öğrenmiştir (Gurbangılıçov ve Atdayev, 1968: 7-8).

Ata Köpek, Türkmen edebiyatı içerisinde çeşitli eserler veren bir şahsiyet olsa da ününü anlatmış olduğu fıkralar ile kazanmıştır. Ata Köpek'in fıkralarında yalnızca güldürme amacı yoktur, güldürürken bir yandan da halkın kusurları satirik bir üslupla eleştirilmiştir.

3. Ata Köpek Mergen'in Hayatı

Türkmen fıkra tipi ve fıkra anlatıcısı olan Ata Köpek Mergen, 11 Aralık 1898 tarihinde Marı ilinin Sakarçege ilçesinin Keseyap köyünde dünyaya gelir (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 276). Asıl adı Garamukım'dır. Teke boyundandır (Emedov, 2004: 59). Babası çiftçilikle uğraşan Ata Köpek'in çocukluğu yoksul bir ailede geçer. O yıllarda Keseyap, şah tarafından yönetilir. Yaşadıkları yerde çiftçiler geçimlerini oldukça zor şartlarda sağlar. Çiftçiler, şaha bağlı ağalardan, kiralık yerleri yüksek fiyata alırlar ve geçimlerini sağlayamayıp çok düşük fiyatlara satarlar. Bu durumun sonucunda kendi topraklarından mahrum kalan çiftçiler geçimlerini sağlayabilmek için oradan oraya göç etmek zorunda kalırlar. Onlar ekim-dikim işleriyle uğraşır ve bu işlerden arta kalan zamanlarda ise yakın çevrelerde bulunan ağaların yanında gündelik işçi olarak çalışırlar. Bu durum küçük yaşta Ata Köpek'in geçinebilmek için halkın arasına erken yaşta karışmasına neden olur. Onun iyi bir anlatıcı olması, kalabalıkla iç içe yetişmesinden kaynaklanır (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 276).

Ata Köpek'in babası Köpek ağa aynı zamanda eski tarzdaki eğitim hakkında bilgi sahibidir. O, geçmişi, edebiyatın iyi örneklerini, masal ve hikâyeleri çok iyi bilir ve kendi başından geçenleri bile ilginç bir şekilde anlatır. Köpek Mergen, Ata Köpek'i on iki yaşında okula gönderir. Ata Köpek, eski tarzdaki okulda okurken, dinî eğitimden kaynaklı tüm zorluklara ve baskılara şahit olur. O, bu eğitimin yalnızca halkın ekmeğine göz diken ve el açan yoksuldan başka bir şey yetiştirmediğini erken yaşta anlar (Gurbangılıçov ve Atdayev, 1968: 10). Ata Köpek, aynı zamanda eğitim aldığı bu okulda "Zöhre-Tahir", "Huyrlukga-Hemra", "Şabehram", "Gülbilbil" gibi destanlarla ve Mahtımgulı gibi büyük ustaların eserleriyle tanışır. Bir yandan da köy halkı ona bu tarzda eserleri okutur. Onlar, Ata Köpek'in eski edebî mirasla özellikle de halk edebiyatıyla erken tanışmasına ve şairlik yeteneğinin gelişmesine katkıda bulunurlar (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 276).

Ata Köpek, büyük bir umutla Ekim Devrimini karşılar. Yeni ve umut dolu hayatın arzusu onu adeta kanatlandırır. O, ağaların ve onların yandaşları olan işan-mollaların karşısında kararlı bir şekilde mücadele etmenin önemini anlar. Ata Köpek, çocuk yaşlarındayken ailesinin geçim zorluğu çekmesi ve onu okutan mollası ile anlaşamadığı için bıraktığı okuluna devam etmeyi hedefler. Türkmen Sovyet Cumhuriyetinin ilk kadrolarını yetiştirmek için eski tarzda eğitim alan insanlar sayesinde kurslar açılır, Ata Köpek de o kurslardan birinde eğitimine tekrar geri döner. Geleceğin şairi, 1920 yılında o kursu bitirir. Aynı zamanda şairin fıkraları 1920 yılında yayılmaya başlar. O yıllarda o, *Parsı* lakabı ile tanınır. Daha sonra ise Ata Köpek, şair olarak da tanınmaya başlar (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 276-277).

Ata Köpek, 1922-1923 yıllarında Keseyap'taki "Muhafız Birliği"nin sekreteri olarak çalışmaya başlar. Bölgede köy işlerini kolektifleştirme (kolhoz) çalışmalarının aktif kurucularından birisi olur. 1923-1929 yılları arasında öğretmenlik seminerlerine katılır ve eğitime katkıda bulunur. Bu tarz seminerlere sonradan da katılmaya devam eder. 1923 yılından 1949 yılına kadar Türkmenistan'ın birçok bölgesinde öğretmenlik yapar. Uzun yıllar öğretmenlik yapması onun bakış açısını güçlendirir. Öğretmenlik yapmaya devam ederken bir taraftan da "Tokmak" dergisinin redaktörlüğünü yapar. Dergi, bakış açısının gelişmesine, yazarlık becerisinin satirik üslubunu güçlendirmeye ve yaratıcılığını geliştirmeye yardımcı olur. Ata Köpek'in, çalışmaya iyice alışması ve halkla derin bağlar kurması, halkın çıkarlarını iyi gözlemlemesine, doğru terbiye almasına, köyde Sovyet sisteminin yerleştirilmesinde ve pekiştirilmesinde ilk öncülerden biri olmasına sebep olur (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 277).

Ata Köpek'in yaşadığı yıllar oldukça zorlu geçer. 1917'den sonra, Sovyetlerin Türkmenistan'a gelmesi, zengin-fakir çatışmaları, yer ve su paylaşımı, din temsilcileri olan işan-mollaların halkı sömürmesi gibi olaylara bizzat şahit olur. Mücadeleci ve aydın kimlikli bir öğretmen olan Ata Köpek, bunlara karşı açık bir şekilde mücadele eder (Emedov, 2004: 59). Şairin, kusurları sert bir şekilde eleştiren ve o kusurları ortaya çıkartan bir özelliği vardır. Karakteri ve sivri dili sebebiyle ondan sadece burjuvazi değil, halka doğru hizmet etmeyi unutan kolhoz ve bölge yöneticileri de çekinir. O, sivri dilliliğini ve mizahi yönünü günlük hayatta kullanır, halkın arasında söyleşiler gerçekleştirir, sahne alır ve kusurları/ eksiklikleri eleştirir (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 277). Ata Köpek, 1940 yılının ağustos ayında SSCB yazarlar birliği üyeliğine kabul edilir. II. Dünya Savaşı yılları Ata Köpek'in şairane sesinin yüksek seste yankılandığı devir olur. Ata Köpek'in halka yaptığı hizmetler, parti ve hükümet tarafından birçok kez dile getirilir. Halkın bizzat kendisi tarafından Ata Köpek'e halk şairi unvanı verilir (Gurbanova, Kuliyev ve Orazova, 2011: 278).

Aydın bir şahsiyet olan Ata Köpek, sosyal hayatta karşılaştığı kusurları ve aksaklıkları eleştirir. Halkı istismar eden dini ve siyasi (kolhoz) yöneticileri yerer. Aynı zamanda onun, çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayınlanır. Ata Köpek, o zamanların ünlü mizah dergisi olan "Tokmak"a çeşitli makaleler, fıkralar gönderir ve bu eserler dergide sürekli olarak yayınlanır. "Edebiyat ve Sungat" gazetesi de şairin fıkralarını okurlarına devamlı olarak tanıtır. Ata Köpek'in fıkralarına "Turkmenskaya İskra" gazetesi de geniş bir şekilde yer verir (Emedov, 2004: 60).

Ata Köpek Mergen, Türkmen halkının hafızasında büyük bir yere sahip olur ve Türkmen edebiyatında büyük bir iz bırakır. Ata Köpek Mergen, bazı kaynaklara göre 1968 yılında bazı kaynaklara göre ise 1981 yılında hayatını kaybeder (Emedov, 2004; Kolcu, 2012).

4. Ata Köpek Mergen'in Bazı Fıkraları

4.1 Siyasi (Kolhoz) Yöneticiler Hakkında Fıkraları

Ata Köpek'in bu başlık altında incelenen fıkralarında kolhoz yöneticilerinin, halk üzerindeki tutumu yani halka karşı yapılan adaletsizlikler, adam kayırma, yolsuzluklar ve çeşitli haksızlıklar eleştirilir. Ata Köpek, bu fıkralar aracılığıyla halkın sesini yöneticilere duyurmak ister. Bu eleştirilere örnek olarak ele aldığımız, *Namaz Kıl* fıkrasında kolhoz yöneticilerinin halka karşı adaletsiz oluşu eleştirilir. *Çaresine Bak* fıkrasında babası cephede olan ve aç kalan bir çocuğa, kolhoz çalışanının tutumu eleştirilir. Benzer şekilde, *Kurdun Var* fıkrasında savaş esnasında kıtlık yaşayan Türkmen halkından, kolhozun daha fazla beklenti içinde olması eleştirilir. *Kurtulabilseler Çalışacaklar* fıkrasında ise iş bilmez yöneticilerden kaynaklanan durum eleştirilmiştir.

Namaz Kıl

Bir adam Ata Köpek'e seslenir ve:

- *Sen de artık böyle boş gezme, namaz kıl – der.*
- *Namaz dediğin iyi bir şey mi?*
- *Tabii ki, iyi bir şey.*
- *Kılmayacağım! Namaz öyle dediğin gibi iyi bir şey olsaydı, başkanımız ile muhasebecimiz hiç kaçırmazlardı. Mağazaya gelen malların en iyisini onlar alıyor – diye sert bir şekilde cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 15).*

Çaresine Bak

Savaş zamanlarında kolhoz çiftçilerinin başı, herkesin buğdayından bir avuç başak toplayan bir çocuğa ağzına geleni söyler ve ona kötü bir şekilde bağırır. Tam o sırada Ata Köpek gelir. Başak toplayan çocuk, cephede savaşan adamın çocuğudur. Başını eğerek suratını asan çocuğa, Ata Köpek, üzülür ve:

- *Neden çocuğa bağıryorsun? – diye çiftçi başına seslenir. O, daha çocuk, ona iyice anlatırsan bir daha böyle bir şey yapmaz. Baksana haline, aç olabilir – der.*

O sırada hiçbir işten anlamayan çiftçi başı:

- *Benim, en nefret ettiğim şey hırsızlıktır! Hırsız yerde de olsa gökte de olsa ben onun çaresine bakarım! – diye bağırp çağırır.*

O yıl, serçeler çok olur. Serçeler, içinde başak olan buğdayı boş yere dağıtırlar. Ata Köpek, o serçelerden birini yakalar ve çiftçi başına gider:

- *Hadi o zaman bunun da çaresine bak! – diye, çiftçi başına uzatır (Gurbanshedov, 1980: 23).*

Kurdun Var

Bir gün Ata Köpek, evinin yanında etrafına bakınırken tam o sırada köyün aşağı tarafından Ata Köpeklerin kolhoz yardımcısı elinde listeye ortaya çıkar. Kolhoz yardımcısı, bütün köylülerin evine gider ve 10 gram kurt yakalayın diye emreder.

O zamanlar Ata Köpek'e de kurt yakalaması gerektiği söylenir. Bundan dolayı, kolhoz yardımcısı, Ata Köpek'in yanına gider ve listesine bakarak:

- *Ata ağa, sende de kurt varmış – der.*

O sırada Ata Köpek, şaşırılmış gibi yaparak:

- *Hayrola, kardeşim, sen beni, benden daha mı iyi tanıyorsun? Bu zamana kadar bende kurt olduğunu bilmiyordum. Eğer, sen kesin var diyorsan, yarın doktora gider, baktırırım. Kurdun var derse, onu aldırırım. Söylediğin için çok sağ ol! – der (Gurbanshedov, 1980: 32).*

Kurtulabilseler Çalışacaklar

Otuzuncu yıllarda hiçbir işten anlamayan, boş boş gezen bir adamı Ata Köpeklerin köyündeki kolhoza müdür seçerler. O, göreve başladıktan sonra havaya girer ve sık sık toplantı düzenlemeye başlar. Günlerden bir gün sabah erkenden bir toplantı öğleden sonra da bir toplantı düzenler. O toplantılara Ata Köpek de katılır.

- *Arkadaşlar, tembellik yapıyorsunuz, sorumsuzluk yapıyorsunuz. Zamanınız böyle geçiyor. Hadi söyleyin bana, siz ne zaman çalışmayı düşünüyorsunuz? – der ve müdür sözlerine devam eder. – Ata Köpek, belki sen bilirsin? Bunlar ne zaman çalışacaklar acaba? – diye sorar.*

Ata Köpek de ona:

- *Ya, bunlar senin bu toplantılarından bir kurtulabilseler çalışacaklar – diye cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 43-44).*

4.2. Dini Kullanarak Halkı Maddi ve Manevi Olarak İstismar Eden Hilekâr Mollalar Hakkında Fıkraları

Ata Köpek'in din temsilcisi olan mollalara karşı tutumu diğer edebi türlerde verdiği eserlerinde olduğu gibi fıkralarda da ön plana çıkmaktadır. Ata Köpek, bu hilekâr mollaların dini istismar yaparak halkı maddi ve manevi açıdan kandırmalarını, kendilerini dinî otorite olarak görmelerini ve dini kendilerine göre şekillendirmelerini alaycı ifadelerle fıkralarında eleştirir. Bu eleştirilere örnek olarak ele aldığımız, *Sağ Elim Bu* fıkrasında Ata Köpek, selamlaşmak için sol elini uzattığında mollanın beklenmedik tepkisiyle karşılaşır. Bunun üzerine *Molla ağa, sen benim ellerimi benden daha mı iyi biliyorsun? Bu uzattığım sağ elim, işte diğer elim yaralı* şeklinde cevap verir. Aslında Ata Köpek'in bu fıkrada vermek istediği mesaj selamlaşmak için dini açıdan sağ ve sol elin bir ayrımı olmaması ve her iki elin de kullanılabilmesinin bir sakıncası olmamasıdır.

Sen De İğnesini Veriyorsun

Bir molla, Ata Köpek'e kızar ve:

- *Ey, şeytana ders "iplik" veren! – der.*

O sırada Ata Köpek:

- *Ben, iplik veriyorsam "ders" veriyorsam, sen de iğnesini veriyorsun mollam! – diye cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 29).*

Kaç Saat Var?

Bir şey sorulduğunda: "Allah bilir" diye cevap veren bir molla, ramazan günü açlıktan dolayı çok halsiz bir şekilde giderken, aceleyle nereye gittiği belli olmayan havalı, beyaz ayakkabılı ve kolunda saat olan Ata Köpek'le karşılaşır. O molla, kuruyan dudaklarını diliyle yalar ve:

- *Oğlum, güneşin batmasına kaç saat var? – diye sorar.*

Ata Köpek, hemen onun konuşmasının üstüne:

- *Güneşin ne zaman batıp ne zaman doğacağını Allah bilir diye söyleyip duran sizsiniz. Ben Allah'ın bugün güneşi ne zaman batıracağını ne bileyim? Onu, Allah'a sorun! – diye gülümseyerek cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 13).*

Sağ Elim Bu

Ata Köpek, bağınaz bir molla ile selamlaşırken farkında olmadan birden sol elini uzatır. Molla, onun bu yaptığına sinirlenir ve:

- *Hey, edepsiz, benimle selamlaşacaksan, sağ elini uzat! – der.*

Ata Köpek ona:

- *Molla ağa, sen benim ellerimi benden daha mı iyi biliyorsun? Bu uzattığım sağ elim, işte diğer elim yaralı – diye, cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 12).*

4.3. Ağa, Zengin ve Cimri Kişiler Hakkında Fıkraları

Ata Köpek'in bu başlık altında incelediğimiz fıkralarında zengin-fakir çatışması, ağa-işçi arasında cereyan eden olaylar ve cimri kişileri konu edindiği görülür. Bu fıkralara örnek olarak, *Ayakta Duramaz* fıkrasında Ata Köpek, bir ağanın yanında çalışır. Ancak ağa, acımasız bir tavır takınarak ona yiyecek-içecek vermez ve bunun üzerine kahkahayla *dolu çuval eğilemez* der. Bu durumun üzerine Ata Köpek de çalışmayı bırakır ve ağaya: *boş çuval ayakta duramaz* şeklinde cevap verir. Ağanın sergilediği bu tavır Ata Köpek tarafından bu şekilde eleştirilir.

Ayakta Duramaz

1923 yılında Ata Köpek, Salih adlı bir ağanın yanında çalışmaya başlar. Günlerden bir gün Salih ağa, uyanır uyanmaz Ata Köpek'e yiyecek içecek vermeden işe göndermek ister.

Ata:

- *Ben ekmek yiyip, çay içmeden nasıl çalışayım? diye ağaya karşı çıkar.*
- *Salih ağa, kahkahayla gülerek:*
- *Dolu çuval eğilemez – der.*

Ata Köpek de:

- *Tamam o zaman der ve işe gider. Çalıştığı yere varır varmaz ağaca yaslanıp yatar.*

İşi kontrol etmeye gelen ağa:

- Hey, Ata, niçin çalışmayıp da yan gelip yatıyorsun? – diye sorar.

Ata Köpek ona:

- Ağam, boş çuval ayakta duramaz – diye cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 5).

“Vav” Deyip, Yemek İstiyor

Ata Köpek, günlerden bir gün birinin evine misafir olur. Ev sahibi zengin biri olsa da aşırı derecede cimriymiş. Onun salonunda etler asılıymış ama o etlerden kimseye ikram etmemiş. Ata Köpek, ev sahibine eskilerden bahseder. Alfabe hakkında şiir okur. Cuma akşamı olduğu için yüksek sesle ayet okur. Her şeyi yapmasına rağmen zengin adam etli yemekten ikram etmez. O sırada ev sahibinin kedisinin de asılı olan etlerden canı çeker ve arka arkaya “vav” diye miyavlamaya başlar.

Ata Köpek, kediye bakar ve:

- Ey, ahmak kedi, sen sadece “vav” harfini söyleyip et yemek istiyorsun. Ben sabahtan beri Kuran’da tek bir harf bırakmadan söyledim de bana bir parça bile tattıran olmadı – der (Gurbanshedov, 1980: 19).

4.4. Ata Köpek’in Hazır Cevaplılığını Gösteren Fıkralar

Ata Köpek’in bu başlık altında ele aldığımız fıkralarında onun hazır cevaplılığını belirgin bir şekilde görmekteyiz. *Keçiye Yazdır* fıkrasında verilmek istenen mesaj *sakalla olaydı kişi, keçiye danışırdı her işi atasözünde verilmek istenen mesajla aynı anlamı taşımaktadır*. Benzer şekilde *Şifalı Ot Olduğumu Bildin* ve *Seni Kazık Gibi Çakarım* fıkralarında da hazır cevaplılığı ön plana çıkmaktadır.

Keçiye Yazdır

Bir gün Ata Köpek, sakalını keserken bir tanıdığı gelir ve:

- Ata, ben sana şiir yazdırmak istiyorum – der ve duraksar.

Ata Köpek, onun ses tonundan bir şeyler diyeceğini anlar ve:

- Hadi, söyle, neden duraksadın? – deyince o, gülümseyerek konuya girer ve:

- Ben senin sakalını keseceğini düşünmüyordum, çenesinde sakal olmayandan doğru düzgün bir şey çıkmaz – der.

O sırada Ata Köpek elini kaldırır, yerde yatan sakallı keçiye gösterir ve:

- Hiç canını sıkma. Sakal, şiir yazdırıyorsa işte, oradaki keçinin yanına git ona yazdır. – diye cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 6).

Şifalı Ot Olduğumu Bildin

Ata Köpek, kalabalık bir yerde heyecanlı bir şekilde ilginç bir şeyler anlatıyormuş. Oturanların içinden bir adam daha önce Ata Köpek’i hiç görmemiş. Ata Köpek’in esprili konuşmaları muhtemelen o adamın, hoşuna gitmemiş. O adam, yüzünü ekşiterek:

- Ya, biz Ata Köpek’i, akıllı, mantıklı, nükteci bir adam zannediyorduk ama bu tamamen nanenin “can sıkıcı” birisiymiş be!... – der. O sırada Ata Köpek, o adama dikkatle bakar ve:

- Hayrola, kardeşim, şifalı ot olduğumu bildin, ne oldu bir rahatsızlığın mı var? – diye cevap verir (Gurbanshedov, 1980: 30).

Kazık Gibi Çakarım

Ata Köpeklerin Keseyap köyünde bir kavgacı kadın varmış. O, etrafındakilerle didişip, günde bir kere biriyle tartışmazsa sanki ekmeğini kuru yemiş gibi hissedermiş. O kadının, kendinden başka kimsesi de yokmuş.

Bir gün Ata Köpek, onun işlenmemiş, otlarla dolu tarlasının sınırından geçtiği sırada o kadın aniden kapıya çıkar ve:

- *Hey, Ata Köpek, neden dikkat etmiyorsun da benim tarlamın sınırına basıyorsun? Tam durduğun yere seni kazık gibi yere çakayım mı? – der.*

O sırada Ata Köpek:

- *Beni yere kazık gibi çaksan bile beni bağlayacak ineğin yok. Yoksa kendini mi bağlayacaksın? – der ve yoluna doğru gider (Gurbanshedov, 1980: 27).*

5. Sonuç

Çok zengin bir sözlü edebiyat kültürüne sahip olan Türkmenlerde fıkra türü oldukça geniş yer tutmaktadır. Fıkra denilince Türkmenistan sahasında en önde gelen isimlerden biri de Ata Köpek Mergen'dir. Ata Köpek Mergen, özgünlüğüyle ve eserlerinin kendine özgü oluşuyla diğer fıkra tiplerinden ayrı bir kategoride değerlendirilmektedir. Ata Köpek'i diğer fıkra tiplerinden ayıran en önemli özelliği hem kendisinin fıkra anlatması hem de fıkralara konu olmasıdır. Ata Köpek, çocuk yaşlarda halkın arasına karışmış ve her zaman halkla iç içe olmuştur. Böylece halkın eksikliklerini gözlemlene ve neye ihtiyaç duyduklarını tespit etme fırsatı bulmuştur. Eserlerini bu ihtiyaçlara göre oluşturmuş ve o eserler aracılığıyla halkın sesini duyurmak istemiştir. Ata Köpek, kendini hiçbir zaman halkından ayrı görmemiştir. Böylece halk, onun fıkralarını sevmiş, benimsemiş ve dilden dile yaymıştır. O, sivri dilliğini her zaman halkın yararına kullanarak toplumda yaşanan aksaklıkları ve kusurları eleştirmiştir. Ata Köpek, bu kusurların siyasi (kolhoz) yöneticilerden, halkı dini açıdan maddi ve manevi olarak istismar eden hilekâr mollalardan ve burjuvazi kesimden kaynaklandığını eserlerinde açık bir şekilde ifade ederek onları yermiştir.

Ata Köpek Mergen gibi Türkmen edebiyatında büyük bir yere sahip olan bir şahsiyetin Türkiye'de de daha iyi bir şekilde tanınması Türk Dünyası Edebiyatları çalışmaları bağlamında büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Ata Köpek Mergen'in hayatına, edebi kişiliğine ve bazı fıkralarına yer verilip incelenmiştir. Bu makalede ele aldığımız fıkraların bazılarında onun, satirik üslubu hissedilmektedir. O, bu üslupla halkı dini açıdan maddi ve manevi istismar eden hilekâr mollaları, emekçinin hakkını vermeyen zengin ağaları, sadece kendi çıkarını düşünen siyasi (kolhoz) yöneticilerin halka karşı tutumlarını ve zengin-fakir çatışmasını eleştirmiştir. Ayrıca bazı fıkralarında da ne kadar hazır cevap biri olduğu hissedilmektedir. Ancak Ata Köpek Mergen'in diğer fıkraları da mizah teorileri açısından incelenmeye değerdir.

Ayrıca Ata Köpek Mergen ile Nasrettin Hoca ve Aldar Köse gibi Türk Dünyasının önemli fıkra tipleriyle karşılaştırmalı çalışmaları da yapılabilir. Bu da Türk Dünyasının ortak edebî ve kültürel mirasına katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Artun, E. (2013). Çukurova Yerel Fıkra Tiplerinin Türk Fıkra Anlatma Geleneğindeki Yeri. *VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Basılmamış Bildiri Metni*, 1-24, www.turkoloji.cu.edu.tr, Erişim Tarihi: 14.09.2021.
- Avadallah, A.M.-Uylaş, S. (2010). Fıkra Türünün Arap ve Türk Edebiyatlarındaki Yeri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED) 42, 147-174.
- Duymaz, A. (1997). Türkmen Fıkra Tipi Kemine ve Nasreddin Hoca. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 2, 223-233.
- Emedov, Ş. (2004). *Türkmen Fıkra Tipleri Üzerine Bir Araştırma*. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ercilasun, A.B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü* I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Görkem, İ. (2001). Türkistan'da Anlatılan Kemine Fıkraları. *Erdem*, 37, 163-204.
- Gurbangılıçov, Ç.-Atdayev, N. (1968). *Gep Sakgalda Däl*. Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- Gurbanova, Ş.-Kuliyev, Ç.-Orazova J. (2011). *20. Asır Türkmen Edebiyatının Tarihi*. Aşgabat.
- Gurbanshedov, G. (1980). *Ata Köpek Mergen Yulgıryar*. Aşgabat: Magarif Neşiryatı.
- Kolcu, A. İ. (2012). *Çağdaş Türk Dünyası Edebiyatı*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi.
- Sakaoğlu, S. (1994). Türk Dünyası Mahalli Tipleriyle Anadolu Fıkra Tipleri Arasındaki Paralellikler. *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, S.9, 267-288.
- Solmaz, E. (2018). Özbek Mizahında Türler ve Bu Türlerin Genel Özellikleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y. 11, S. Aralık, 269-275.
- Solmaz, E. (2019). Afyonkarahisar/Sandıklı'da Mahalli Bir Fıkra Tipi: Hamamcı Kazım. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara: Duman Ofset Matbaacılık, 341-347.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük* (11.baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkmen, F. (2009). Türkmenistan'da Mizah Tipleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/Journal of Turkish World Studies*, S. 2, 191-196.
- Türkmen, F. (2019). Mizah-Fıkra ve Katmerli Fıkralar. *9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara: Duman Ofset Matbaacılık, 419-426.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*. Ankara: Akçağ Yayınları.